

Prace Filologiczne, Tom okolicznościowy 2024: 347–367

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Jan Sosnowski, 2024

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1576>

JAN SOSNOWSKI

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

e-mail: jsosn@poczta.onet.pl

<https://orcid.org/0000-0002-9147-6412>

O NIEOFICJALNYCH URBANONIMACH ŁODZI. NOSTALGIA I DZIEŃ DZISIEJSZY

ON THE UNOFFICIAL URBANONYMS OF ŁÓDŹ. NOSTALGIA AND THE PRESENT DAY

ABSTRACT: This article is a kind of extension of the list of urbanonyms contained in the book by J. Groblińska *Unofficial city names of Łódź. A dictionary*, Łódź 2020. The collected research materials comprise 67 unofficial names from Lodz referring not only to modern times, but also to the 20th century. The author characterizes locations designated by names from a cultural or historical point of view, cf. e.g. *Aleja Gwiazd* (“Avenue of Stars”) or *Ratusz* (“Town hall”). He remembers with a hint of nostalgia the places related to his childhood and youth, cf. *Bloki ZUS-u* (“ZUS blocks of flats”; ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych [Social Insurance Institution]), *Park Leonarda* (“Leonhardt’s park”). The discussed set of unofficial Lodz urbanonyms is probably not the final supplement to the material presented in the book by Groblińska.

KEYWORDS: microtoponyms of Lodz, onomastics, past and present, toponymy, urbanonymy

Wprowadzenie

Wśród urbanonimów, które – jak wiemy – tworzą toponimię miejską, wyróżniamy nazwy oficjalne i nieoficjalne. U podstaw tego podziału leży urzędowy lub

potoczny charakter nazw. Nazwy oficjalne są zatwierdzone przez odpowiednie władze i aktualnie obowiązują. Widnieją w urzędowych spisach dzielnic, ulic, placów, szkół, szpitali, zakładów przemysłowych, restauracji, barów, kościołów, cmentarzy i innych stałych obiektów w mieście oraz na tablicach przytwierdzonych do obiektów lub wskazujących na nie¹, por. np. *aleja Włókniarzy, III Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki, rondo Lotników Lwowskich, Uniwersytet Łódzki, Muzeum Miasta Łodzi*. Te nazwy, które zostały zamienione przez nowe onimy na mocy decyzji urzędowych, częstokroć nie zanikły zupełnie, lecz były (są) mianami stosowanymi w potocznym, codziennym użyciu przez mieszkańców danej dzielnicy lub miasta. Do nich, czyli do nazw nieoficjalnych, zaliczamy też onimy, będące rezultatem społecznej twórczości mieszkańców. Przykłady nazw nieoficjalnych: *ulica Przejazd* (oficjalnie ul. Juliana Tuwima), *Nowotki* (oficjalnie ul. Pomorska), *Babel/ Wieża Babel* (Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców), *Koper* (I Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika), *Biały Kościół* (kościół pw. Przemienienia Pańskiego, budynek o białych ścianach), *Berlinek* (osiedle domów wybudowanych i zamieszkiwanych przez Niemców w czasie II wojny światowej, w dzielnicy Bałuty; po wojnie osiedlili się tu, oczywiście, Polacy).

Literatura dotycząca nieoficjalnych łódzkich toponimów nie jest obfita. Należy tu wymienić przede wszystkim *Słowniczek nieoficjalnych nazw miejskich* pióra Elżbiety Umińskiej-Tytoń, stanowiący rozdział książki trojga łódzkich badaczy D. Bieńkowskiej, M. Cybulskiego i E. Umińskiej-Tytoń pt. *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi. Konteksty historyczne, społeczne, kulturowe* (Bieńkowska D. 2007) oraz książkę Justyny Groblińskiej pt. *Nieoficjalne nazewnictwo miejskie Łodzi. Słownik* (Groblińska 2020)². W Internecie mamy *Bałucki słownik*, który wyszedł drukiem w postaci małej książeczki w roku 2015 (większość omówionych nazw stanowią w nim urbanonimy oficjalne, jest też kilkanaście nieoficjalnych). Wcześniej, bo już w 1990 r., ukazał się artykuł D. Bieńkowskiej o potocznych nazwach dzielnic i osiedli mieszkaniowych w Łodzi (zob. Bieńkowska 1990, s. 5–9)³.

¹ Poniższy materiał ilustracyjny pochodzi z Łodzi.

² Tej publikacji poświęciłem artykuł recenzyjny pt. *Istotny krok w rozwoju badań nad nieoficjalną urbanonimią dużego miasta. Uwagi do książki Justyny Groblińskiej Nieoficjalne nazewnictwo miejskie Łodzi. Słownik*, „Onomastica” 67, w druku. *Słowniczek nieoficjalnych nazw miejskich* oraz *Bałucki słownik* przedstawiłem pokrótce we wstępnej części wyżej wymienionego artykułu. Przed wydaniem książki J. Groblińska opublikowała artykuł o zmianach nieoficjalnego nazewnictwa łódzkiego w aspekcie pokoleniowym (Groblińska 2018), które to zagadnienie wchodzi w skład pracy Groblińska 2020.

³ Por. następujące przykłady: *Karolewo Złodziejewo* (pot. n. dzielnicy Karolew), *Jeziorany* (pot. n. osiedla Dąbrowa), *Ryneczek* (pot. n. Czerwonego Rynku) czy też stare nazwy części dzielnic, które wyszły z obiegu: *Ślezyng//Szlezyng, Praga, Grymbach//Grębak, Olędry//Holędry*, Bieńkowska 1990, s. 7.

W niniejszym artykule zebrałem 67 łódzkich nieoficjalnych urbanonimów, które nie występują u Groblińskiej ani w pozostałych omówionych wyżej publikacjach⁴. Za źródło posłużyły mi rozmowy z informatorami – głównie osobami starszymi i w średnim wieku. Wykorzystałem też zasoby mojej własnej wiedzy o obiektach łódzkich i ich nazwach, niekiedy przywołuję z pamięci obrazy i fakty z nimi związane. Za dodatkowe źródło posłużył mi Internet.

W moim zbiorze są zarówno nazwy dawne (i przestarzałe), jak i aktualne. Są to nazwy dużych lub ważnych obiektów, przeto znane – dziś lub kiedyś – szerzej większym grupom mieszkańców, jak np. *Grand*, *Magistrat*, *Cmentarz na Radogoszcu*, *Dom Partii* lub obiektów mniejszych, a w każdym razie znanych i używanych lokalnie, np. *Górka* (niegdyś w parku Poniatowskiego), *Fortepiany* (charakterystyczne, nieduże domy prywatne przy ul. Ołowianej), *Pod Fontanną* (placyk na Bałutach), *park ZUS-u* (w dzielnicy Górna).

Przedstawiona niżej analiza materiału onomastycznego ma charakter kulturowy (z elementami akcentów osobistych), różni się od pracy J. Groblińskiej, której opracowanie ma charakter ściśle językoznawczy.

Omówienie współczesnych nazw nieoficjalnych

104 – Urząd Miasta Łodzi i Urząd Wojewódzki, mieszczący się przy ul. Piotrkowskiej 104. Nazwa bardzo skrótowa, używana przez mieszkańców miasta lub województwa. Por. np. „idę na 104” – muszę coś załatwić w Urzędzie Miasta lub Urzędzie Wojewódzkim.

ALEJA GWIAZD – jest to część ul. Piotrkowskiej, w ścisłym centrum, od skrzyżowania z ul. 6 Sierpnia i Traugutta do Pasażu Rubinsteina i ul. Moniuszki z wmontowanymi w chodnik mosiężnymi gwiazdami, poświęconymi polskim sławom kina (w rzeczywistości odcinki z gwiazdami nieco wykraczają poza wymienione przeze mnie skrzyżowania). Aleja Gwiazd w Łodzi wzorowana była na hollywoodzkiej *Walk of Fame*, a pomysłodawcą naszej polskiej alei był Jan Machulski. Pełna nazwa brzmi *Aleja Gwiazd Łódzkiej Drogi Sławy*. Po stronie nieparzystej, zachodniej, ul. Piotrkowskiej widnieją gwiazdy aktorów, natomiast po stronie parzystej, wschodniej (szczególnie wzdłuż Grand Hotelu) – reżyserów i operatorów, ale też scenografów, kompozytorów i twórcy łódzkiej szkoły filmowej prof. Jerzego Toeplitza. Pierwszą gwiazdę wmurowano w 1998 roku⁵.

⁴ Występujące w niniejszym artykule hasło *Bałuciak* odnotowuje Słowniczek (Bieńkowska i in. 2007, s. 125).

⁵ Pozyskano z <https://uml.lodz.pl/czas-wolny/ulica-piotrkowska/lodzka-aleja-gwiazd/> 30 marca 2021.

BAŁUCIAK – Bałucki Rynek.

BAZARY – w latach 1955–1970 Czerwony Rynek⁶ przy ul. Rzgowskiej przekształcał się w soboty w wielki bazar. Były to znane w Łodzi tzw. *Bazary*, zajmowały cały plac Czerwonego Rynku. Można tu było kupić, sprzedać lub wymienić monety i odznaki, znaczki pocztowe, stare książki i mapy, klamki, krany, wyłączniki elektryczne, radia, radjyka, części radiowe, części do motocykli i rowerów, różne inne części zamienne i przedmioty, ciuchy, a także kanarki, papużki, gołębie, rybki, chomiki; można było zagrać (i przegrać) w trzy karty. Na *Bazary* zjeżdżali ludzie z całej Łodzi⁷.

BIAŁY DOM – gmach Komitetu Łódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, czyli partii rządzącej w Polsce Ludowej (PRL), przy alei Tadeusza Kościuszki 107–109, nazwany tak ze względu na biały kolor elewacji. Oddany do użytku na początku lat 50. XX wieku – najpierw jako siedziba Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Architektoniczny przykład realizmu socjalistycznego (ale w spokojnym, nie nadętym, choć dostojnym stylu, niewywołującym, jak sądzę, mieszanych uczuć wśród znawców i estetów). Po 1989 r. siedziba Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieścia. Nazwa nawiązuje do Białego Domu, siedziby prezydentów USA w Waszyngtonie. Po 1989 r. siedziba sądu. Zob. DOM PARTII.

BLOKI ZUS-u – osiedle bloków mieszkalnych wybudowane w stylu modernistycznym na początku lat 30. XX wieku przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych w południowej części miasta, nieco za placem Niepodległości (wówczas: rynek/plac Leonarda). Nowe osiedle otrzymało początkowo nazwę Z.U.P.U. (Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych). Już w 1934 roku nazwę zmieniono na *Osiedle Z.U.S.* Są to bloki czterokondygnacyjne. Pięć bloków jest rozmieszczonych między ulicami Sanocką (wówczas Nowo Pabianicką), Dygasińskiego a parkiem ZUS (dziś Legionów). Blok przy ul. Adolfa Dygasińskiego 6 charakteryzuje się dobudowaną, zaokrągloną, ośmiokondygnacyjną wieżą ciśnień (jeszcze przed drugą wojną światową, po likwidacji głównej funkcji, została przebudowana na mieszkania). Dwa długie, dziesięcioklatkowe bloki położone są bardziej na wschód, po wschodniej stronie parku ZUS, między ulicami Sanocką, Bednarską, Żółkiewskiego a Unicką. Prawdopodobnie w lutym 1940 roku mieszkańcy zostali wysiedleni. Pierwsze wypędzenia miały miejsce już wcześniej. Następnie w blokach, nie od razu, zamieszkali Niemcy, głównie rodziny żołnierzy i oficerów

⁶ Nazwa Rynek Czerwony pojawiła się w 1933 roku. Możliwe, że nadana została z inicjatywy radnych PPS-u dla podkreślenia robotniczego, proletariackiego charakteru dzielnicy Chojny (dziś w dz. adm. Górna). Nazwa, jako popularne miano, funkcjonowała też po wojnie. Pozyskano z https://wiki/Czerwony_Rynek_w_Lodzi 1 kwietnia 2021 r. Zaliczam ją do oficjalnych podobnie jak autorki książki Bienkowska, Umińska-Tytoń 2012, s. 56–57, 231.

⁷ Zob. adres internetowy w przyp. 6.

armii niemieckiej⁸ (w mieszkaniu mojego ojca przy Bednarskiej 26 mieszkali podobno dwaj wojskowi). Po wojnie bloki stały się budynkami komunalnymi. Przez długi czas, na pewno do lat 80., ale i później, wszystkie te budynki nazywane były przez tych, którzy pamiętali dawne czasy, *Blokami ZUS-u*. Starsi ludzie jeszcze dziś mają w pamięci tę nazwę. Nasze dwa bloki, przy Bednarskiej 24 i 26, stanowiły całość, były ogrodzone, miały wspólne podwórze, na którym starsi chłopcy grali w tenisa, siatkówkę, „w nogę” (czyli w piłkę nożną), pchali kulą, najpierw kamieniem, dzieci miały wydzielone miejsce w północnej części podwórza (piaskownica, drabinki, huśtawka). Solidny parkan pięknie obrastał dzikim winem, został zburzony około roku 1973: „w socjalizmie nie można się grodzić”. Obecnie, już od dłuższego czasu, w dawnej części sportowej podwórza parkują samochody (powierzchnia została pokryta jakimś rodzajem trylinki), zaś w części dziecięcej jest nieduży plac zabaw.

Na tym łódzkim osiedlu toczy się w latach 50. XX wieku akcja popularnej (niegdyś) powieści dla młodzieży *Tajemnica zielonej pieczęci* Hanny Ożogowskiej⁹ z 1959 roku. Sama Ożogowska mieszkała po wojnie przy Bednarskiej 26 do roku 1951 – podobno w klatce J (niemłodzi ludzie mówili: w dziewiątej klatce; pierwsza to klatka A, zaś dziesiąta, ostatnia to klatka K, klatki I nie ma, jest tylko J). Bohaterami powieści są szósto- i siódmoklasiści urodzeni pod koniec wojny, jedni mieszkają w blokach przy Bednarskiej (por. wyżej), inni po drugiej stronie Parku ZUS, przy ul. Dygasińskiego i Sanockiej, a więc bliżej Pabianickiej. Chodzą do szkoły na ul. Podmiejskiej oddalonej o około 15–20 minut drogi od osiedla ZUS¹⁰. Ciekawą postacią jest troskliwy, życzliwy i lubiany przez wszystkich dozorca o nazwisku Chybała, które pieściotliwie zdrabniano na Chybałka. „Lokatorzy cenili nieposzlakowaną uczciwość i poczucie obowiązku u niemłodego już «dziadka Chybały»” (Ożogowska 1988, s. 97). Tego legendarnego pana Chybałę, z wąsami, poważnego, skupionego, lekko pochylonego i w ruchu, zapamiętałem w jednym, realnym obrazie z mojego dzieciństwa.

⁸ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Ulica_Bednarska dostęp 1 kwietnia 2021 r.

⁹ Hanna Ożogowska (ur. 1904 w Warszawie – zm. 1995 tamże) – prozaiczka, poetka, autorka utworów dla dzieci i młodzieży, tłumaczka literatury rosyjskiej (radzieckiej). W latach 1926–39 oraz 1945–51 mieszkała w Łodzi i tu pracowała w szkolnictwie średnim (po wojnie; czy wcześniej, nie wiem). Wikipedia oraz Bartelski 1995, s. 307. Autorka bardzo popularnych książek dla młodzieży, por. np. *Tajemnica zielonej pieczęci* 1959, *Dziewczyna i chłopak, czyli heca na 14 fajerek*, 1961 (adaptacja filmowa: *Dziewczyna i chłopak*), *Ucho od śledzia*, 1964, *Przygody Szczyryka*, 1980. Uhonorowana m. in. Orderem Uśmiechu, odznaczeniem przyznawanym przez dzieci, w roku 1974.

¹⁰ We wrześniu 1956 roku otwarto nową Szkołę Podstawową nr 113, tuż za blokiem przy Bednarskiej 24, pod adresem ul. Unicka 6 (u wylotu ul. Sanockiej). Dzieci z Bednarskiej, Sanockiej i okolicznych uliczek, a także Rzgowskiej tu się uczyły (rok urodzenia 1949 i następne, byłem wśród nich; to już młodsze roczniki od bohaterów książki Ożogowskiej).

CHEMIK – Technikum Chemiczne przy ul. Tamka 12 (Tamka odchodzi od ul. Pomorskiej, dawnej Nowotki, w kierunku północnym). Szkoła powstała na przełomie lat 40. i 50. XX wieku; była dobrze znana w Łodzi. W roku 2001 łódzcy radni podjęli uchwałę o zaprzestaniu działalności Technikum: tworzone licea uprofilowane. 24 czerwca 2005 roku szkołę opuścił ostatni rocznik uczniów¹¹.

CMENTARZ NA DOŁACH / CMENTARZ DOŁY – jedna z najważniejszych i największych nekropolii Łodzi. Znajduje się we wschodniej części dzielnicy Bałuty po obu stronach ulicy Smutnej, od strony zachodniej sięga alei Grzegorza Palki.

Cmentarz powstał w 1896 jako miejsce pochówku dla luteran i rzymskich katolików. W późniejszym czasie wyznaczono dodatkowe miejsca dla innych wyznań. Są tutaj: cmentarz rzymskokatolicki pw. św. Wincentego à Paulo, cmentarz komunalny, cmentarz wojskowy pw. św. Jerzego, cmentarz prawosławny pw. św. Aleksandra Newskiego, cmentarz baptystów, cmentarz zielonoświątkowców oraz cmentarz mariawitów¹².

CMENTARZ NA KURCZAKACH / CMENTARZ KURCZAKI – Cmentarz Rzymsko-Katolicki pw. św. Wojciecha położony w południowej Łodzi przy ulicy Kurczaki 81 (Chojny). Drugi wariant nazwy jest rzadko używany.

CMENTARZ NA MANI / CMENTARZ MANIA – Cmentarz Rzymskokatolicki pw. św. Antoniego przy ul. Solec 11. Mania – dawna osada, obecnie wchodzi w skład osiedla Zdrowie-Mania w zachodniej Łodzi (w dz. adm. Polesie)¹³.

CMENTARZ NA RADOGOSZCZU / CMENTARZ RADOGOSZCZ – Cmentarz Rzymskokatolicki pw. św. Rocha – na Julianowie przy granicy z Radogoszczem, ul. Zgierska 141.

CMENTARZ NA RZGOWSKIEJ – Cmentarz Rzymskokatolicki pw. św. Franciszka – starszy z dwóch cmentarzy na Chojnach, założony w latach 80. XIX wieku; ul. Rzgowska 156/158 (Wikipedia). Kiedyś dawno temu spotkałem się z określeniem *Stary cmentarz na Rzgowskiej*, gdyż jest on starszy od Cmentarza na Kurczakach, por. wyżej (nie mylić ze *Starym Cmentarzem przy Ogrodowej*)¹⁴.

¹¹ Pozyskano z http://www.chemia.uni.lodz.pl/historia/historia_szkoly_tamka12.pdf 12 marca 2021 r.

¹² Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_Doły_w_Łodzi 21 maja 2021 r.

¹³ Pozyskano z [https://pl.wikipedia.org/wiki/Mania_\(osiedle_w_Łodzi\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Mania_(osiedle_w_Łodzi)) 30 marca 2021 r.

¹⁴ Stary Cmentarz jest historyczną nazwą cmentarza przy ul. Ogrodowej. Jest to najstarsza i najsłynniejsza nekropolia Łodzi; por. Groblińska 2020, s. 107.

CMENTARZ NA SZCZECIŃSKIEJ – największy kompleks cmentarny w Łodzi, ulokowany przy ulicy Szczecińskiej, składa się z Cmentarza Rzymskokatolickiego pw. Najświętszej Maryi Panny Nieustającej Pomocy oraz cmentarza komunalnego.

CMENTARZ NA ZARZEWIE / CMENTARZ ZARZEW – cmentarz komunalny i Cmentarz Rzymskokatolicki pw. św. Anny na Zarzewie w południowej Łodzi; adres: ul. Stanisława Przybyszewskiego 323 (komunalny) i Lodowa 78 (katolicki).

CMENTARZ ŻYDOWSKI / CMENTARZ NA BRACKIEJ – pełna nazwa wg Wikipedii: *Nowy cmentarz Żydowski przy ul. Brackiej*¹⁵. Założony w 1892 roku, położony w południowej części Bałut, na niewielkim wzniesieniu pomiędzy ulicami Bracką, Zagajnikową, Zmienną i Inflancką; największa w Polsce pod względem powierzchni nekropolia żydowska (42 ha, ponad 230 tys. pochowanych, w tym ok. 45 tys. stanowią mogiły zmarłych i zamordowanych w okresie funkcjonowania łódzkiego getta)¹⁶.

CZWORAKI – osiedle bardzo skromnych, niskich, murowanych domków, wybudowane przez Niemców na Radogoszczu (Północne Bałuty). Domy zaczęto stawiać między 1943 a 1944 rokiem w rejonie ul. Ziółowej, Trawiastej, Nagietkowej, Rumiankowej, Piołunowej. Ich pierwszymi lokatorami były niemieckie rodziny, które przyjechały do Łodzi z głębi III Rzeszy w obawie przed bombardowaniami. Są to domy parterowe, niepodpiwniczone, ze spadzistymi dachami, po wojnie stały się domami wielorodzinnymi. Nie miały wygod. Wspólne ubikacje (łazienki?), murowane, znajdowały się w ogrodach i były przeznaczone dla mieszkańców kilku domów¹⁷. Mój informator – nie mieszkał na tym osiedlu – naprawiał tam telewizory i jeszcze w latach 80. ubiegłego stulecia słyszał, jak mieszkańcy nazywali swe domy *Czworakami*.

DĄBROWSKA – ul. gen. Jarosława Dąbrowskiego w południowej części miasta. Dąbrowska była oficjalną nazwą ulicy przed drugą i jeszcze przed pierwszą wojną światową. Toponim pochodzi od nazwy dawnej podłódzkiej wsi Dąbrowa¹⁸. Po drugiej wojnie mieszkańcy Chojen i okolic Placu Niepodległości (a może i inni) używali tej nieoficjalnej już nazwy. Ja jako dziecko byłem przekonany,

¹⁵ W końcu XIX w. pierwszy cmentarz żydowski w Łodzi przy ul. Wesołej (później nazywana „starym”) wypełnił całkowicie obszar jemu przeznaczony. Powstała konieczność budowy nowego. Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Nowy_cmentarz_żydowski_w_Łodzi 10 marca 2022 r.

¹⁶ Zob. adres internetowy w przyp. 15

¹⁷ Pozyskano z <https://dzienniklodzki.pl/niemieckie-slady-wojny-w-lodzi-co-zostalo-z-planow-wzorcowego-miasta-rzeszy/ar/981194> (autorka: Anna Gronczewska, 1 września 2013 r.) 30 marca 2021.

¹⁸ Pozyskano z [https://pl.wikipedia.org/wiki/Dąbrowa_\(osiedle\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Dąbrowa_(osiedle)) 12 marca 2021 r.

że *Dąbrowska* jest właściwą nazwą, bo takiej używano w domu i w rodzinie mamy. Kiedyś później, jako chłopiec, przeczytałem uliczną tabliczkę z nazwą *Dąbrowskiego*, ale jeszcze nie wnikałem, który to z dwóch naszych bohaterów narodowych, generałów, Jan Henryk czy Jarosław – to się stało później. Ulica rozpoczyna się przy Rzgowskiej, koło placu Niepodległości, i prowadzi przez wielkie osiedle Dąbrowa (bloki z wielkiej płyty) dalej na wschód.

DOŁEK – część osiedla Stoki położona na obniżonym terenie, wyraźnie niżej niż Górka: z Górki schodzi się na Dołek. Są tu – a na pewno były – następujące obiekty: pralnia, przychodnia, fryzjer na Dołku, sklepy na Dołku, apteka na Dołku. Ulice: Zbocze, Skalna, Pieniny, Górska. Nazwa Dołek występuje zwykle w przypadkach zależnych, por. jeszcze: „ktoś idzie na Dołek” (dz. adm. Widzew). Zob. GÓRKA.

DOM PARTII – zob. BIAŁY DOM.

DOMKI KOLEJOWE – domki na Stokach (dz. adm. Widzew) wybudowane przed drugą wojną światową (1936) przez Towarzystwo Osiedli Robotniczych – TOR dla lepiej sytuowanych robotników¹⁹. Mieszczą się, tak się to miejsce na Stokach określa, „na górce” (a więc: *na Górce*, por. *Górka*). Są tu ulice Halna, Krokiew, Wichrowa. Chyba po wojnie pojawiła się nazwa tego osiedla *Domki Kolejowe*, gdyż znaczną część mieszkańców stanowili pracownicy kolei; byli to kolejarze, zatrudnieni, jak twierdzi jeden z moich informatorów, na bardzo ważnej wówczas, przeładunkowej, rozdzielczej stacji Łódź-Widzew.

DOMY PONIEMIECKIE / NIEMIECKIE DOMY – osiedle budynków jednopiętrowych, pierwotnie z czerwoną dachówką, zbudowane przez Niemców na Stokach, z przeznaczeniem na koszary; budowę rozpoczęto w 1942 r. Powstało 65 domów. Po wojnie zostały zasiedlone – począwszy od 1950 roku – przez łódzkie rodziny robotnicze. Osiedle znajduje się w kwadracie ulic: Pieniny, Przełęcz, Szczytowa, Skalna i Zbocze, na Dołku (zob. wyżej)²⁰.

FORTEPIANY – u Groblińskiej (2020, 128) PIANINKO: domki szeregowe przy ul. Kwarcowej i przy części ul. Ołowianej (od nr 62 do końca po stronie parzystej i od 49 do końca po stronie nieparzystej). W rodzinie mojego kolegi używano nazwy *Fortepiany*. „Ci z Fortepianów” mówił o dalszych sąsiadach jego ojciec, mieszkał przy Ołowianej, ale nie w *Fortepianach*, w latach 1971–2010. Por. jeszcze np. „...mieszkali w Fortepianach”. Długoletnia mieszkanka jednego z domków przy ul. Ołowianej, lat 80, pamięta dobrze nazwę *Fortepiany* dla ul. Kwarcowej i drugiej części Ołowianej. Natomiast nazwy *Pianinko* nie ma w pamięci.

¹⁹ Pozyskano z [https://pl.wikipedia.org/wiki/Stoki_\(osiedle_w_Łodzi\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Stoki_(osiedle_w_Łodzi)) 1 kwietnia 2021 r..

²⁰ Zob. przyp. 17.

GETTO – wymawiane jako [geto]. Tak w latach 50. i 60. XX wieku nazywano teren dzisiejszego osiedla Ogniskowa na Kurczakach (Chojny). Na tym zaniedbanym, podobno ogrodzonym, terenie stały drewniane domki w sadach; te skromne budynki i cały obszar kojarzyły się z gettem żydowskim w Łodzi z czasów wojny.

GIMNAZJUM PIŁSUDSKIEGO / PIŁSUDSKI – III Liceum Ogólnokształcące im. Tadeusza Kościuszki – Trójka. Popularne i uznawane za jedno z najlepszych łódzkie liceum kontynuuje tradycję Miejskiego Gimnazjum Męskiego, które powstało w roku 1916 jako Męska Szkoła Miejska (średnia); od roku 1920 MGM. W roku 1921 patronem szkoły został marszałek Józef Piłsudski. Po wojnie, prawdopodobnie w roku 1946, szkole nadano imię Tadeusza Kościuszki. Andrzej Wilczkowski, alpinista, który urodził się w 1931 r., we wspomnieniu o szkole przy Sienkiewicza (uczył się tuż po wojnie) podkreślił wynikłą z pomieszenia czasów trudność z aktualnym nazwaniem przez niego szkoły własnej młodości: „... szkoła, szkoła, jak cię dzisiaj nazywać?” (*Przemiany* 1976, s. 74). We wspomnieniowo-górskiej książce *Miejsce przy stole* pisze: „Chodziliśmy do Miejskiego Gimnazjum Męskiego w Łodzi przy ulicy Sienkiewicza, które jeszcze wówczas tradycyjnie wszyscy nazywali «Piłsudskim». Chodziliśmy w szarych maciejówkach” (...) (Wilczkowski 1982, s. 9)²¹.

Dla nas, uczniów Trójki w latach 1964–68, nie ulegało żadnej wątpliwości, że patronem naszej szkoły jest Tadeusz Kościuszko. Na tarczach szkolnych widniało jego nazwisko. Na pierwszym półpiętrze umieszczone było, i nadal tam jest, duże popiersie Naczelnika Insurekcji na postumencie z tabliczką informującą, że jest to dar marszałka Polski (z czasów komuny) Mariana Spychalskiego, który był wychowankiem szkoły. Później, kiedy przyszło nowe, tabliczkę usunięto.

Wracając do *Piłsudskiego*: jeszcze w naszych, uczniowskich czasach, a także później, szkoła była nazywana *Gimnazjum Piłsudskiego* lub po prostu *Piłsudskim* przez niektórych łódzian, niewątpliwie niemłodych i bezpartyjnych²², pamiętających przedwojenne czasy. W tych kręgach nazwa była bardzo popularna. Por. np. „siostrzeniec uczy się w Gimnazjum Piłsudskiego”, albo „dostała się do Piłsudskiego”²³.

GÓRKA (1) – część osiedla Stoki położona na wzniesieniu. Podobno tutaj jest najwyższy punkt w Łodzi. Ważnymi obiektami na *Górcie* są Szkoła Podstawowa nr 139 przy ul. Giewont, park im. gen. Mariusza Zaruskiego (wcześniej: Janka

²¹ Maciejówka – rodzaj czapki z daszkiem noszonej m.in. przez Józefa Piłsudskiego i żołnierzy Legionów Polskich.

²² Bezpartyjny, osoba bezpartyjna – osoba nienależąca do Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, partii rządzącej w PRL-u, ani do żadnego z dwóch stronnictw sojusznicznych.

²³ I już na marginesie: w 1954 roku Trójka stała się szkołą koedukacyjną.

Krasickiego) oraz *Domki Kolejowe* (zob. wyżej) i pętla tramwajowa. Ulice: m.in. Halna, Krokiew, Turnie, Wichrowa. Nazwa *Górka* używana jest zwykle w przypadkach zależnych, np. Szkoła na Górcie. (Por. DOŁEK).

GÓRKA (2) – w rzeczywistości to był dół, dolinka, który zaczynał się kopczykiem, w parku Poniatowskiego, w pobliżu jego północno-wschodniego rogu. Okoliczne dzieciaki, młodsze i starsze, zjeżdżały tu na sankach, na łyżwach, na butach, rzadziej na nartach, latem na hulajnodze albo na rowerze. Górka służyła dzieciom i młodzieży do czasu budowy trasy W-Z (Wschód–Zachód; 1975); wówczas pas parku po jego stronie północnej przeznaczono pod trasę. Obecnie w miejscu Górki, przy al. Mickiewicza, jest zatoka przystanku autobusowego w stronę DH Central, czyli w kierunku wschodnim. Część Górki się zachowała, urządzono tam tor do jazdy na rowerach górskich.

GÓRKI – dwa pasma pagórków na jednej linii – wzdłuż ulicy hetmana Stanisława Żółkiewskiego, między jezdnią tej ulicy a wschodnim skrajem parku ZUS (dziś Legionów); rozdzielone wejściem do parku, od południa ograniczone ulicą Sanoczką, zaś od północy – Bednarską. Nazwa funkcjonowała wśród dzieci i młodzieży w latach pięćdziesiątych, sześćdziesiątych i na początku siedemdziesiątych XX wieku, na pewno też wcześniej. W naszej pamięci – wówczas dzieciaków – pozostała do dziś: chodziliśmy na Górki, bawiliśmy się na Górkach, biegaliśmy, zjeżdżaliśmy na sankach itd. Pagórki stanowiły przykrycie dla schronów (chyba przeciwlotniczych); wejścia do schronów zostały zasypane. Z czasem pagórki nieco osiadły, zarosły krzewami, później też drzewami i nie przypominają tych naszych dawnych Górek.

GRAND – Hotel Grand / Grand Hotel, ul. Piotrkowska 72 (na rogu ul. Romualda Traugutta). Najbardziej znany hotel w Łodzi, funkcjonujący w okazałym gmachu nieprzerwanie od jesieni 1887 r.²⁴ Andrzej Titkow²⁵, wspominając czasy studiów w Łodzi i wypraw alkoholowych na miasto, stwierdza: „(...) nie chodziliśmy do Grandu, tylko do najtańszych, najgorszych spelun.” (*Rozmowa z Andrzejem Titkowem*, Naszkowska 2019, s. 259). Por. jeszcze: „mieszkam w Grandzie”, „zatrzymałem się w Grandzie” – mówili aktorzy, który przyjeżdżali na zdjęcia do Łodzi. Od 2020 roku hotel jest nieczynny. Wielka bryła otulona wyszarzałymi, trochę zabrudzonymi zasłonami jawi się bardzo tajemniczą, nierzeczywistą i ponurą, nawet w blasku słońca. Remont generalny!²⁶

²⁴ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Hotel_Grand_w_Łodzi 27 marca 2021.

²⁵ Andrzej Titkow (ur. 1946) – polski scenarzysta, reżyser i producent filmów dokumentalnych oraz fabularnych, studiował w łódzkiej szkole filmowej w latach 60. XX wieku; ukończył szkołę w roku 1969. Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Andrzej_Titkow 29 marca 2021 r.

²⁶ Rok temu (w 2023) remont został zakończony. Na odnowionej fasadzie hotelu widnieje napis GRAND (chyba w trzech miejscach) – bez słowa hotel. Adres strony internetowej jest następujący: grand.hotel.com.pl.

GRANDKA – Café Grand, słynna w Łodzi duża kawiarnia w Grand Hotelu (kawiarnia wiedeńska) wejście koło głównego wejścia od Piotrkowskiej. Dawna nazwa kawiarni: *Grand Café*. Nie znałem leksemu *Grandka* w znaczeniu Grand Hotel, jak to podaje Groblińska (2020). Moi znajomi też nie potwierdzają. Dodam jeszcze, że łodzianie, którzy nie mieli wiele czasu na spotkanie nazywali Grandką małe bistro w rogu budynku Grand Hotelu (na samym rogu ul. Piotrkowskiej i Traugutta).

Kilkanaście lat temu to wszystko się zmieniło. Hotel objął nowy właściciel. Na miejscu kawiarni pojawiła się restauracja (bar) Hana Sushi. *O tempora o mores!* Natomiast bistro na rogu przekształcono w większą kawiarnię sieci Columbus Coffee (otwarcie w końcu 2012 r.). Od 2020 r. te lokale są nieczynne ze względu na generalny remont hotelu²⁷.

KALORYFER – duży parking przy ul. Wycieczkowej na skraju Lasu Łągiewnickiego, oazy wypoczynku i rekreacji dla Łodzian. Nie wiadomo, dlaczego tak się nazywa.

KAMIENICA POD PSTRĄGIEM / POD PSTRĄGIEM – kamienica przy ul. Wólczańskiej 74. Od nazwy słynnego Studenckiego Teatru Satyry „Pstrąg”, który powstał w Łodzi w połowie lat 50. XX wieku jako jeden z pierwszych teatrów studenckich w Polsce, ale nie od razu miał siedzibę przy Wólczańskiej 74. Teatr dawno nie istnieje. Kamienica powstała na początku XX wieku²⁸.

KAMIENICA POD SOWAMI – kamienica przy ulicy Rewolucji 1905 roku pod numerem 24; wybudowana około roku 1900, posiada charakterystyczne wykusze podtrzymywane przez sowy²⁹.

KAMIENICA PRZY TEATRZE – odnowiona kamienica z okresu międzywojennego w centrum Łodzi, przy ul. Więckowskiego 20, naprzeciw Teatru Nowego.

KANAŁ – fragment rzeczki Bałutki na Żubardziu, który płynie w kanale pod gołym niebem na odcinku od skrzyżowania Wielkopolskiej i Pułaskiego, w okolicy stacji benzynowej, do Parku na Zdrowiu. Na końcu zachodniej odnogi ul. Żubardzkiej – w okolicach kościoła – jest stary, betonowy mostek, jeden z dwóch nad kanałem, dla pieszych i rowerzystów.

²⁷ Po remoncie mamy znowu kawiarnię z kelnerami: Grand Café, zaś na rogu, gdzie było bistro (później kawiarnia), jest pusty lokal do wynajęcia.

²⁸ Pozyskano z <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/46197,lo dz-kamienica-pod-pstragiem.html> 30 marca 2021 r.

²⁹ Pozyskano z <http://www.polskaniezwykla.pl/web/place/36643,lo dz-kamienica-pod-sowami.html> 10 czerwca 2022 r.

KAPLICZNA – dawny wschodni odcinek późniejszej ul. J. Gagarina, dziś I.J. Paderewskiego – ulica poprzeczna do ul. Rzgowskiej (między Rzgowską a Tuszyńską; Chojny). W latach 70. XX w. wyburzono małe zabudowania po północnej stronie ulicy Kaplicznej, zbudowano linię tramwajową, nową ulicę nazwano ulicą Jurija Gagarina. Ul. Kapliczna widoczna jest na planie z 1910 r.; biegła do małej kapliczki stojącej na miejscu obecnego kościoła pw. Przemienienia Pańskiego przy ul. Rzgowskiej³⁰ (stąd Kapliczna). Po wybudowaniu ul. Gagarina i linii tramwajowej okoliczni mieszkańcy nadal używali nazwy Kapliczna.

KLAPITKA – teren na Kozinach, w północno-zachodniej części dz. adm. Polesie. To rejon dawnej pętli tramwaju numer siedem, a więc między dzisiejszą ulicą Legionów a aleją Włókniarzy. Do dziś stoi tam kilka starych domków. Nazwa niejasna, być może od nazwiska Casar Klapitka, podobno właściciel karczmy znajdującej się na tym terenie; od jego nazwiska słowo *klapitka* funkcjonuje również w potocznym języku jako określenie mieszkania (rozmowa z Michałem Fajbusiewiczem w „Dzienniku Łódzkim”, 21 listopada 2010 r.)³¹.

KSIEŻA – Poradnia Ziołolecznicza Zakonu Bonifratrów przy Szpitalu Zakonu Bonifratrów św. Jana Bożego w Łodzi, na Chojnach, ul. Kosynierów Gdyńskich 61A. W poradni są gabinety lekarskie, w których przyjmują ojcowie doktorzy oraz Apteka Ziołolecznicza. Poradnia jest znana i popularna wśród Łódzian. Kilkadziesiąt lat temu należało przyjechać o świcie i czekać w kolejce na przyjęcie w Poradni, a potem na przygotowanie mieszanek ziołowych³². Obecnie kolejek nie ma, ale pacjenci nadal dopisują (dz. adm. Górna).

LETNIA – al. Włókniarzy. Letnia to jedna z ulic, w których miejsce zbudowano aleję Włókniarzy w latach 70. XX wieku. Mieszkańcy Żubardzia używali nazwy *Letnia* niewątpliwie w latach 80. ubiegłego stulecia, a niektórzy używają tej nazwy jeszcze dziś (dz. adm. Bałuty).

MAGISTRAT – Urząd Miasta Łodzi, ul. Piotrkowska 104; nazwa historyczna. Dzisiaj występuje (często) w prasie lokalnej. Również posługują się nią osoby zatrudnione w UMŁ, określając w taki sposób swoje miejsce pracy. Nazwę tę słyszy się nierzadko szczególnie wśród starszych mieszkańców miasta. Por. hasło magistrat w encyklopedii PWN: zarząd miejski w Polsce w okresie międzywojennym³³.

³⁰ Pozyskano z <http://www.log.lodz.pl/modgikwww/pl/Leksykon/K.aspx> 30 marca 2021 r.

³¹ Pozyskano z <https://dzienniklodzki.pl/te-dawne-lodzkie-klimaty/ar/335069> 30 marca 2021 r.

³² Pozyskano z <https://bonifratrzy.pl/szpital-lodz/zapraszamy-do-szpitalnej-poradni-zioleczniczej/> 24 marca 2021 r.

³³ Pozyskano z <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/magistrat;3936048.html> 30 marca 2021 r.

MAŁE METRO – planowany tunel kolejowy, który ma połączyć Łódź Fabryczną z Łodzią Kaliską i Żabieńcem. W 2021 roku rozpoczęto jego drążenie. Łódź Fabryczna i Łódź Kaliska to dwa najważniejsze dworce kolejowe w Łodzi.

MAŁPI GAJ – na Widzewie, w pobliżu czynnego po wojnie tartaku i Szkoły Podstawowej nr 99 (przy ul. Rokicińskiej): teren w rozwidleniu linii kolejowej prowadzącej z Widzewa do Łodzi Fabrycznej i do Łodzi Chojny. Zbierała się tam młodzież nieucząca się (pili wino, może też wódkę, palili papierosy). Dla uczniów podstawówki (lata 50–60. XX wieku) był to swego rodzaju teren rekreacyjny, bawili się tam, biegali między krzakami i wierzbami płaczącymi. Por. hasło *małpi gaj* w słowniku frazeologicznym: *posp.* zarośla, park, las (zazwyczaj podmiejski), w którym zbierają się ludzie z marginesu społecznego, Müldner-Nieckowski 2003.

MAŁY OŚWIĘCIM – obóz koncentracyjny dla polskich dzieci utworzony przez Niemców w 1942 roku pod pretekstem potrzeby „izolacji małoletnich Polaków i wychowywania ich poprzez pracę, aby nie demoralizowali niemieckich dzieci”. Mieścił się przy ul. Przemysłowej na Bałutach. Przez Kinder-KL Litzmannstadt przeszło od 2 do ponad 3 tys. polskich dzieci. Ze względu na dużą śmiertelność – dzieci umierały z głodu – miejsce to nazywano *Małym Oświęcimiem*. „W niemieckiej terminologii obóz określano mianem Polenjugendverwahrlager der Sicherheitspolizei in Litzmannstadt. Strona polska stosowała nazwę: Prewencyjny Obóz Policji Bezpieczeństwa dla Młodzieży Polskiej w Łodzi³⁴.”

MLECZARNIA – sklep nabiałowy na rogu ul. Sanockiej i Granitowej (dz. adm. Górna). Z biegiem czasu asortyment zróżnicowano, ale wędlin i mięsa nie sprzedawano. Sklep istniał w czasie drugiej wojny światowej i później chyba do końca lat 60. XX wieku (możliwe, że był już przed wojną). Wejście – po schodkach – zamurowano, przykryto płytą pilśniową i tak jest do dziś. Podobne sklepy mogły być w innych częściach miasta. Istniał sklep nazywany *mleczarnią* przy ul. Sienkiewicza 25 lub 27 (jeszcze w końcu lat 60. XX wieku; Śródmieście). Słowniki języka polskiego nie podają wyrazu mleczarnia w znac. ‘sklep z nabiałem’. Przy zakładach mleczarskich, czyli mleczarniach „właściwych” istniały punkty sprzedaży wyrobów mleczarskich, gdzie można je było nabyć po niższej cenie, bez marży. W wyniku przesunięcia metonimicznego również sklepy nabiałowe niezwiązane z zakładami mleczarskimi nazywano mleczarniami³⁵.

NAPIÓRKOWSKIEGO – dawna nazwa ulicy Stanisława Przybyszewskiego, wcześniej: nieznanego bliżej Stefana Przybyszewskiego, rozpoczynająca się przy

³⁴ Pozyskano z <https://lodz.ipn.gov.pl/pl6/aktualnosci/118447,Maly-Oswiecim-czyli-niemiecki-oboz-dla-dzieci-w-Lodzi.html> 3 stycznia 2022 r.

³⁵ O mleczarniach (sklepach) zob. Sosnowski 2021, s.101–102.

placu Reymonta (róg Piotrkowskiej); biegnie na wschód, dziś kończy się w oddalonej dzielnicy wschodniej Łodzi (osiedle Olechów). W rodzinie mojej mamy w latach 50. a może jeszcze w pierwszej połowie 60. ubiegłego wieku używano przedwojennej nazwy, czyli Napiórkowskiego.

NIEMIECKIE DOMY – zob. **DOMY PONIEMIECKIE**.

OŚWIĘCIM, MAŁY – zob. **MAŁY OŚWIĘCIM**.

PAŁACYK – imponująca willa, dawna siedziba Ernsta Leonhardta w parku Leonarda, dziś Legionów; została ukończona w latach 1900–1901, w stylu renesansu włoskiego; w Polsce Ludowej powstał tu Urząd Stanu Cywilnego – Łódź Górna (Pałac Ślubów). O dawnym właścicielu przypomina monogram na elewacji budynku (fantazyjna litera L). My, mieszkańcy ul. Bednarskiej i sąsiednich, zawsze używaliśmy określenia *pałacyk* dla tego obiektu, nie *willa*; to ostatnie wziętem niedawno z Internetu³⁶.

PARK ANSTADTA – park im. Andrzeja Struga – usytuowany jest pomiędzy ulicami: Sędziowską, Ks. Brzóska, Urzędniczą i Profesorską. Pierwotnie teren ten był zielonym otoczeniem posiadłości Ludwika Anstadta, właściciela pobliskiego browaru i został założony w 1900 r. W 1937 roku miasto zakupiło teren z przeznaczeniem na park publiczny. Teraz jest to niewielki park; dzięki obecności starodrzewu ma wiele uroku, mimo że otoczony jest blokami mieszkalnymi. Do dziś dość popularna jest nazwa *Park Anstadta*³⁷.

PARK LEONARDA – park imienia Władysława Hibnera, działacza komunistycznego pochodzącego z Łodzi; obecnie – od 1994 r. – park Legionów. Chodzi o park rozpościerający się od placu Niepodległości (przed drugą wojną światową Rynek Leonarda), ul. Pabianickiej i ul. Doroty aż do ul. Bednarskiej na jej długim, środkowym odcinku. Był prywatną własnością łódzkiego przemysłowca Ernsta Leonhardta, przybyłego z Saksonii. Pierwsza część parku powstała prawdopodobnie w 1888 roku w sąsiedztwie sukiennej manufaktury Leonhardta (i dwóch wspólników). W 1905 roku przemysłowiec poszerzył park o obszar sięgający od ul. Doroty do wytyczanej ul. Bednarskiej. Po wojnie, dopiero w roku 1952, po pracach porządkowych, park został udostępniony ogółowi obywateli³⁸. Cała okolica nazywała ten park *Parkiem Leonarda*; również my, jako dzieci w latach 50., i później, nie przyswoiliśmy nazwy oficjalnej (im. Hibnera). Ten park był dla nas, mieszkańców ul. Bednarskiej, oknem na świat, ściślej na miasto: szliśmy

³⁶ Pozyskano z <http://www.kultura.lodz.pl/pl/poi/1251> 14 kwietnia 2021 r.

³⁷ Pozyskano z <http://www.polniezwykla.pl/web/place/34187,lozd-park-im--andrzeja-struga---dawna-posiadlosc-ludwika-anstadta.html> 10 grudnia 2020 r.

³⁸ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Ulica_Bednarska_w_Łodzi 14 kwietnia 2021 r.

przez park Leonarda do przystanku autobusu 57 na placu Niepodległości (jeździł Piotrkowską do placu Wolności), aby dotrzeć do Trójki lub Czwórki, później na zajęcia na uczelni, czy np. do DH Central, czy po prostu pochodzić po Pietrynie, czyli po Piotrkowskiej (w soboty); do Uniwersalu nie trzeba było dojeżdżać, bo stoi przy samym placu, styka się od wschodu ze Rzgowską i – od zachodu – z parkiem (powstał w 1967 r. jako pierwszy dom handlowy w Łodzi). Pamiętam, jak rankiem, gdy szedłem do autobusu, przez alejkę przebiegała wiewiórka.

Wczesną wiosną w latach 70. ubiegłego wieku po parku spacerował Jerzy Skolimowski³⁹, który kilka razy przyjeżdżał z żoną na Wielkanoc do teścia (zamieszkałego przy Bednarskiej 24). Mieszkali wtedy w Anglii. Pamiętam Skolimowskiego w długim płaszczu (i w kapeluszu z szerokim rondem). Byłem młody, lubiłem kino, więc widok przechodzącego obok wybitnego reżysera, a byłem fanem jego filmów, sprawiał mi satysfakcję, było to jakieś przeżycie.

PARK ZUS (ZUS-u) – Park Legionów, a właściwie jego południowa część: między ulicami Bednarską a Sanocką, Dygasińskiego a Żółkiewskiego, utworzony w latach 1933–34 i wówczas nazwany Parkiem Z.U.S. Park był (i jest) związany z osiedlem ZUS (zob. wyżej BLOKI ZUS-u). Obecny park Legionów przecina ulica Bednarska. Po stronie północnej jest dawny park Leonarda (pofabrykancki), zaś po stronie południowej dawny park ZUS. Parki te powstały w różnych czasach, miały inny charakter i pierwotnie inne przeznaczenie, a więc ich geneza jest zupełnie różna. Nominacja – od roku 1994 – z użyciem jednej, wspólnej nazwy jest nieuzasadniona, bezpodstawa. 23 września 2017 w parku został odsłonięty pomnik legionisty, przedstawiający młodego mężczyznę w szynelu i maciejówce, trzymającego przy nodze karabin⁴⁰.

PASAŻ NARKOMANÓW / ALEJA NARKOMANÓW – Aleja Leona Schillera w centrum Łodzi, prostopadła do ul. Piotrkowskiej, rozpoczyna się przy ul. Piotrkowskiej, koło dawnego Horteksu, i kończy przed ul. Sienkiewicza. Nazwa aktualna około połowy lat 90. XX wieku, kiedy to, przez jakiś czas, w alei Schillera spotykali się dealerzy i osoby zainteresowane środkami odurzającymi. Nie trwało to długo, bo w reprezentacyjnym miejscu, obok Urzędu, miasto nie

³⁹ Jerzy Skolimowski – ur. w 1938 r. w Łodzi, gimnazjum ukończył w Pradze (Czechy); polski reżyser, scenarzysta i aktor filmowy, poeta, malarz; przedstawiciel nowej fali w polskiej kinematografii (Wikipedia). Ukończył Wydział Reżyserii w łódzkiej szkole filmowej (wówczas PWSTiF) w 1963 r. Był współautorem scenariuszy do filmów *Niewinni czarodzieje* (1960) i *Nóż w wodzie* (1962). Jako reżyser debiutował filmem *Rysopis* (1964); następnie nakręcił m.in.: 1965: *Walkower*, 1966: *Barierę*, 1967: *Start (Le départ)*, *Ręce do góry* (ukończony w 1981), 1982: *Fuchę (Moonlighting)*, 2008: *Cztery noce z Anną*; 2010: *Essential Killing*.

⁴⁰ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Park_im._Legionów_w_Łodzi 16 kwietnia 2021 r.

mogło tolerować takiego stanu rzeczy. Większość moich informatorów nie znała lub nie pamięta tej nazwy.

PIEKIEŁKO – jeziorko (i jego niezamieszkane okolice) na obrzeżach północno-zachodniej Łodzi, za Kałami, w okolicach cmentarza (był to cmentarz żołnierzy pierwszej wojny światowej, dziś cmentarz przy ul. Szczecińskiej), blisko dawnej osady Borowiec. Według legendy tam był kościół, ksiądz zgrzeszył i kościół został zatopiony; w dzień było słycać dźwięk dzwonów. Od okresu przedwojennej zamieszkała część Kałów nosi nazwę Reymontów; sąsiednia jednostka administracyjna: Kochanówka (dz. adm. Bałuty). Wiedza o Piekiełku żyła w tradycji miejscowej przed drugą wojną światową. Możliwe, że w niektórych rodzinach zachowała się dłużej.

PIŁSUDSKI – zob. GIMNAZJUM PIŁSUDSKIEGO

POD FONTANNĄ – dawna nazwa Placu Kwadrat na Żubardziu, Bałuty (Groblińska 2020, s. 70–71), powstała ze względu na fontannę wmontowaną w rzeźbę na środku placu. Fontanna od dwudziestu lat nie działa, nie ma jej, miejsce wokół zostało przebudowane, rzeźba stoi jak dawniej. Nazwa dziś używana bardzo rzadko, tylko przez starszych ludzi. Młodzi umawiają się „na Kwadracie”.

POD PSTRĄGIEM – zob. KAMIENICA POD PSTRĄGIEM

POD ZEGAREM – mały, piętrowy pawilon na skrzyżowaniu ulic Inowrocławskiej i Wielkopolskiej od dawna nazywany *Pod Zegarem* (adres ul. Żubardzka 1). Wybudowany na początku lat 70. XX wieku. Od powstania pawilonu był tam zegarmistrz i nadal wisi zegar, zakładu zegarmistrzowskiego już dawno nie ma. Chyba około trzydziestu lat temu sklep monopolowy mieszczący się na parterze przyjął nazwę *Delikatesy pod Zegarem*. Sklep ze względu na sprzedawane produkty (alkohol i papierosy) i dostępność (otwarty 365 dni w roku od rana do 24:00) znany jest na całych zachodnich Bałutach.

POGRZEBOWY – sklep mięsny na rogu ulic Sternfelda i Kurczaki (Chojny, dz. adm. Górna). Poprzednio, już jakiś czas temu, w tym miejscu był sklep z artykułami pogrzebowymi. Okoliczni mieszkańcy nadal używają nazwy *Pogrzebowy*.

POMNIK TRZECH FABRYKANTÓW – nazwa oficjalna: Twórcy Łodzi Przemysłowej. Pomnik łódzkich fabrykantów stanął przy ul. Piotrkowskiej 30/32 w 2002 roku, na placu przed Domem Handlowym „Magda”. Przy stole zasiadają królowie polskiej bawełny: Izrael Poznański, Karol Wilhelm Scheibler i Henryk Grohman (postać stojąca). Wolne krzesła zachęcają przechodniów, by dołączyli się do owego wielkiego łódzkiego interesu, który właśnie jest finalizowany. Jest

to jeden z pomników Galerii Wielkich Łodzian, prezentowanej w kilku miejscach na całej długości ul. Piotrkowskiej⁴¹.

PREZYDIUM – Urząd Miasta Łodzi, ul. Piotrkowska 104: zwany tak przez starszych ludzi, obecnie coraz rzadziej. W okresie Polski Ludowej, czyli PRL-u, od roku 1950, władze miejskie skupione były w urzędzie o nazwie Prezydium Rady Narodowej miasta Łodzi (PRN m. Łodzi), adres jak wyżej. Por. hasło *prezydium* w SJPD: ‘wieloosobowy organ kierowniczy jakiejś instytucji, organizacji itp.; organ wykonawczy i zarządzający rady narodowej’.

RATUSZ – Urząd Miasta Łodzi, ul. Piotrkowska 104. Nazwa historyczna, aktualnie rzadko używana, głównie przez dziennikarzy. Dawny, najstarszy ratusz mieści się na początku ul. Piotrkowskiej, przy pl. Wolności. Został wzniesiony w roku 1827 w stylu klasycystycznym jako jeden z pierwszych murowanych budynków w Łodzi. Od roku 1927 do dziś mieści się tam Archiwum Państwowe w Łodzi⁴².

Obecny ratusz, czyli Urząd Miasta Łodzi oraz Urząd Wojewódzki ma siedzibę w kompleksie budynków położonych na dość dużym obszarze od ul. Piotrkowskiej 104 i 106 do placu Komuny Paryskiej i alei Leona Schillera. Fasadę stanowi Pałac Heinzla przy Piotrkowskiej 104 (por. Juliusz Heinzel von Hohenfels – jeden z największych łódzkich przemysłowców branży wełnianej). Budowę pałacu w stylu neorenesansowym zakończono w roku 1882⁴³.

RYNECZEK – dziś jest tu parterowy pasaż handlowy pod nazwą Rynek Wielkopolska – od nazwy osiedla Wielkopolska na Żubardziu; powstał ponad dziesięć lat temu. Przed powstaniem pasażu na tym miejscu było targowisko nazywane przez okolicznych mieszkańców *Ryneczkiem*. Nazwa przez niektórych używana jest do dziś.

SKARBOWCE – domy jednorodzinne na Julianowie, wybudowane przed drugą wojną światową, w 1933 roku, dla urzędników skarbowych. Główną uliczką jest tutaj Skarbowa, rozpoczynająca się przy ul. Zgierskiej w pobliżu kościoła (Zgierska 123), a kończąca się przy ul. Julianowskiej (dz. adm. Bałuty).

SPÓŁDZIELNIA – popularny, już dawno nieistniejący sklep spożywczy przy ul. Bednarskiej, w pobliżu rogu Poprzecznej (na samym rogu był „rzeźnik”). Rodzice wysyłali mnie do Spółdzielni – najczęściej po chleb (lata 50. i pierwsza połowa 60. XX wieku). W tamtych czasach prawie wszystkie sklepy spożywcze

⁴¹ Pozyskano z <https://uml.lodz.pl/czas-wolny/ulica-piotrkowska/galeria-wielkich-lodzian/> 30 marca 2021 r.

⁴² Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Ratusz_w_Łodzi 14 kwietnia 2021 r.

⁴³ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Pałac_Juliusza_Heinzla_w_Łodzi 14 kwietnia 2021 r.

(oprócz prywatnych) były sklepami spółdzielczymi⁴⁴. Ale my mieliśmy w okolicy tylko jedną taką spółdzielnię. I zawsze było wiadomo, o jaki sklep chodzi. Stąd dziś, jako (prawie) dojrzały onomasta mogę wymienić Spółdzielnię wśród nieoficjalnych nazw własnych. Oczywiście, w innych dzielnicach miasta też mogły być i były takie Spółdzielnie, jak np. ta przy ul. Sienkiewicza w okolicach skrzyżowania z ul. Tuwima (Śródmieście, lata 50. i 60. XX wieku).

STARY PARK – okolice krańcówki tramwajowej przy ul. Giewont na Stokach, teren po północnej stronie torów tramwajowych, porośnięty drzewami; były tam trzy stawy, jakieś zabudowania mieszkalne i gospodarcze, stodoła, która się spaliła na początku lat 70. XX wieku. Był to teren ogólnodostępny jeszcze w latach 80. ubiegłego stulecia. Nazwa powstała prawdopodobnie w opozycji do parku im. Janka Krasickiego, zbudowanego w roku 1954, a więc wówczas nowego (po południowej stronie torów tramwajowych; obecnie park im. gen. Mariusza Zaruskiego). Dziś większość terenu dawnego Starego Parku jest ogrodzona, na pozostałej części powstała zabudowa jednorodzinna.

STEFAN – Stawy Stefańskiego, w południowej części Łodzi, w (na) Rudzie (Ruda Pabianicka, w dz. adm. Górna); w rzeczywistości jest to jeden długi staw, będący poszerzeniem koryta rzeki Ner. W okresie międzywojennym teren należał do przedsiębiorcy o nazwisku Stefański⁴⁵, stąd popularna i jednocześnie oficjalna nazwa *Stawy Stefańskiego* – i bardzo nieoficjalna *Stefan*. W latach 50. i 60. ja i brat jeździliśmy (najpierw z rodzicami) do *Stefana*, żeby się tam kąpać lub pływać na kajakach, opalać się. Nasi rodzice nie używali formy *Stefan*, np. jedziemy do Stefana. Ojciec mówił: „jedziemy do Rudy” (jeździliśmy tramwajem, którego już dawno na ul. Rudzkiej nie ma). Por. Rudzki staw, (Groblińska 2020).

SZOSA PABIANICKA – ulica Pabianicka. Jeszcze po drugiej wojnie światowej niektórzy mieszkańcy południowej części miasta używali przedwojennej nazwy ulicy Pabianickiej: *Szosa Pabianicka* (tak się nazywała, bo wiodła na Pabianice). Por. we wschodniej i północno-wschodniej Łodzi: ul. Rokicińska, dawniej Szosa Rokicińska (wiodła w kierunku Rokicin) oraz ul. Brzezińska, dawniej Szosa Brzezińska (wiodła na Brzeziny). Nie mam jednak wiedzy pozwalającej mi opisać lub skomentować te przypadki z interesującego nas punktu widzenia.

TĘCZOWY PRZYSTANEK – PRZESIADKOWO, (Groblińska 2020) Ze względu na tęcze kolory zadaszenia przystanków w (na) Przesiadkowie.

⁴⁴ O spółdzielniach (sklepach) zob. Sosnowski 2021, s. 107–109.

⁴⁵ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Park_im._1_Maja_w_Łodzi 14 kwietnia 2021 r.

TRZY BECZKI – Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego: trzy połączone ze sobą okrągłe budynki (w kształcie walców); zbudowane na planie paragrafu, stąd też popularna nazwa PARAGRAF (Groblińska 2020).

U CHIŃCZYKA – bar Bao Linh (z dopiskiem Smak orientu) na Radogoszczu-Zachodzie przy ul. Pasiecznej. Nazwa *U Chińczyka* związana jest z azjatyckim charakterem kuchni i takimże pochodzeniem obsługi. Jest to bar wietnamski. Obiekt i nazwa aktualne, dzisiejsze.

U ZYGLERA – sklep spożywczy w czasie drugiej wojny światowej i jakiś czas po wojnie. Od nazwiska współwłaściciela kamienicy i sklepu przy Sanockiej 35. Prawdopodobnie sklep ten funkcjonował jeszcze przed wojną.

UGINAJA – sezonowy urbanonim czy raczej mikrotoponim. Teren w parku Leonarda (dziś Legionów), gdzie niegdyś, wczesną wiosną, tworzyło się grzęzawisko pokryte cienką warstwą lodu. Niektórzy koledzy z mojej klasy w podstawówce na przełomie lat 50. i 60. XX wieku chodzili „na Uginaję”; zabawa chyba polegała na tym, żeby jak najdłużej zachować w miarę suche nogi. Ja w tym nie uczestniczyłem. Niedługo potem teren uporządkowano. Pewnie kilka lat wcześniej na tym dzikim miejscu bohaterowie Ożogowskiej kopali piłkę (Ożogowska 1988, s. 18; zob. wyżej Bloki ZUS-u).

URZĄD – Urząd Miasta Łodzi i Urząd Wojewódzki, Łódź, ul. Piotrkowska 104. Nazwa używana przez młodych mieszkańców (por. np. „idę do Urzędu załatwić to i to”).

WARGI USTNE – fontanna na placu gen. Henryka Dąbrowskiego. Podaję ten urbanonim jako uzupełnienie bogatego zestawu nazewniczego odnoszącego się do wskazanej fontanny, podanego przez Groblińską, por. np. *Wargi, Cipa, Łódzka Wagina, Srom, Usta, Wagina Kropiwnickiego* (Groblińska 2020, s. 69–70, 113–115).

WŁÓKNIARZ – nazwa kina w centrum Łodzi: na rogu ul. Zachodniej i Próchnika, nawiązująca do robotniczego charakteru miasta z rozwiniętym przemysłem włókienniczym. Pod tą nazwą kino istniało w latach 1945–1995. W 1995 roku przejęła je sieć Helios, przywracając dawną, przedwojenną nazwę Capitol⁴⁶. Jednak bliższa Łodzianom była nazwa Włókniarz i takiej na ogół używali. W czerwcu 2006 roku z powodów ekonomicznych kino zakończyło działalność. Po wojnie, kiedy był to Włókniarz, nazwa Capitol nie została zupełnie zapomniana. Moja mama pamiętała tę nazwę: jako młoda dziewczyna, w pierwszej części wojny, przed wywózką „na okopy”, chodziła z koleżanką do Capitolu, siedziały

⁴⁶ Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Kino_Capitol_w_Łodzi 4 kwietnia 2022 r.

cichutko, aby nie zwrócić na siebie czyjejs uwagi, że są Polkami. Kino było tylko dla Niemców.

WOJEWÓDZTWO/WOJEWODA – Urząd Wojewódzki, ul. Piotrkowska 104. Forma urbanonimu jest rezultatem tendencji do skracania nazw (por. np. 104, Urząd).

ZA GARAŻAMI – mały pawilon ze sklepem spożywczym sieci „odido” oraz restauracją na końcu ul. Żubardzkiej (nr 14), położony tuż za garażami – patrząc od północnej strony – mieszczącymi się w dwóch równoległych, parterowych, podłużnych budynkach (Żubardź, dz. adm. Bałuty).

ZOOLOG – Ogród Zoologiczny w Łodzi przy ul. Konstancyńskiej 8/10, otwarty w roku 1938 na terenie najstarszego i największego parku w Łodzi Zdrowie; dz. adm. Polesie).

Zakończenie

Powyższy wykaz jest uzupełnieniem, zapewne nie ostatecznym, zestawu nieoficjalnych łódzkich urbanonimów przedstawionego w książce J. Groblińskiej (2020). Autor zaprezentował kulturowy punkt widzenia wobec zebranego materiału, nie odzegnując się niekiedy od podejścia o charakterze osobistym, wspomnieniowym.

Bibliografia

- Bałucki słownik*. Pozyskano z <https://www.centrumdialogu.com/baluckislownik?start=15> w maju-lipcu 2022.
- Bartelski, L.M. (1995). *Polscy pisarze współcześni 1939–1991. Leksykon*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bieńkowska, D. (1990). Oficjalne i potoczne nazwy współczesnych dzielnic i osiedli mieszkaniowych w Łodzi. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, t. 36, Łódź 1992, s. 5–9.
- Bieńkowska, D. i in. (2007) *Słownik dwudziestowiecznej Łodzi. Konteksty historyczne, społeczne, kulturowe*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bieńkowska, D., Umińska-Tytoń E. (2012). *Nazewnictwo miejskie Łodzi*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Fąka P. i in. (2015). *Bałucki słownik*. Łódź: Centrum Dialogu im. Marka Edelmana (zob. wyżej wersja elektroniczna).
- Groblińska, J. (2018). Uwarunkowane pokoleniowo zmiany nieoficjalnego nazewnictwa miejskiego Łodzi. W: E. Wierzbicka-Piotrowska, *Dialog pokoleń w języku*

- i językoznawstwie*, t. 4 (195–207). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego
- Groblińska, J. (2020). *Nieoficjalne nazewnictwo miejskie Łodzi. Słownik*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Müldner-Nieckowski, P. (2003). *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*. Warszawa: Świat Książki (za: Wikisłownik https://pl.wiktionary.org/wiki/małpi_gaj).
- Naszkowska, K. (2019). *My, dzieci komunistów*. Warszawa: Wydawca Czerwone i Czarne.
- Ozogowska, H. (1988). *Tajemnica zielonej pieczęci*, wyd. X, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza (wyd. I: 1959 – Warszawa: Nasza Księgarnia).
- Sosnowski, J. (2021). Sklepy z czasów mojej młodości. Przeszłość i terażniejszość. W: K. Kusal (red.), *Lingwokulturologia w glottodydaktyce i badaniach językoznawczych* (97–110). Łódź: Wydawnictwo Akademii Humanistyczno-Ekonomicznej w Łodzi.
- Zespół (red.). (1976). *Przemiany szkolne 1916–1976. Sześćdziesięciolecie Gimnazjum Miejskiego i III Liceum Ogólnokształcącego im. Tadeusza Kościuszki w Łodzi*, Łódź: Towarzystwo Przyjaciół Łodzi, III Liceum Ogólnokształcące im. T. Kościuszki w Łodzi – Stowarzyszenie b. Wychowanków.
- Wilczkowski, A. (1982). *Miejsce przy stole*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie.

STRESZCZENIE

Artykuł jest swego rodzaju rozszerzeniem wykazu urbanonimów zawartego w książce J. Groblińskiej *Nieoficjalne nazewnictwo miejskie Łodzi. Słownik*, Łódź 2020. Zebrany materiał liczy 67 łódzkich nieoficjalnych nazw odnoszących się nie tylko do czasów dzisiejszych, ale również do XX stulecia. Autor charakteryzuje obiekty – desygnaty nazw z kulturowego lub historycznego punktu widzenia, por. np. *Aleja Gwiazd* czy *Ratusz*. Wspomina z nutą nostalgii obiekty związane z jego dzieciństwem i młodością, por. *Bloki ZUS-u* (ZUS – Zakład Ubezpieczeń Społecznych), *Park Leonarda*. Omówiony zestaw nieoficjalnych łódzkich urbanonimów zapewne nie jest ostatecznym uzupełnieniem materiału przedstawionego w książce J. Groblińskiej.

SŁOWA KLUCZOWE: mikrotoponimia Łodzi, onomastyka, przeszłość i terażniejszość, toponimia, urbanonimia

JAN SOSNOWSKI
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi
ul. Sterlinga 26
90-212 Łódź